

Ventseslav Sholtse

(Bulgaria, Sofia University St. Kliment Ohridski)

The Reception of Simeon Radev in the People's Republic of Bulgaria and the Diversity of Bulgarian Totalitarianism

Abstract: The paper interprets certain aspects of the social interactions and the literary work of Simeon Radev after 09. 09. 1944 up until his death in 1967, which form a multitude of traces that can be interpreted in an irreducible multitude of patterns. This undecidability is conceived as a chance for the problematization of the widespread reflex to represent totalitarianism as an unambiguous and completed whole.

Венцеслав Шолце

(България, Софийски университет „Св. Кл. Охридски“)

Рецепцията на Симеон Радев в Народна република България и многообразието на българския тоталитаризъм

Литературната или културната история се сблъсква с твърде особен случай, що се отнася до живота и творчеството на Симеон Радев, след установяването на отечественофронтовската власт през 1944 г. и по време на тоталитарния режим на Народната република. За този период от биографията на С. Радев е било писано и изговорено немало, като едновременно с това сякаш този времеви отрязък е бил твърде откъслечно и избирателно представян и твърде повърхностно анализиран. Спецификите на личността и творчеството му от това време обикновено се описват с уедрени клиширани схеми: С. Радев е бил накаран да замлъкне, незаслужено забравен и низвергнат, несправедливо дискредитиран, потискан от дехуманизираната властова машина и прочее. Струва ми се, че обяснителната сила на подобни допускания е оскъдна, доколкото те трудно позволяват едно по-детайлно и по-нюансирано литературно-биографично изследване на Симеон-Радевото творчество и пътищата на общественото му битуване. Тези схващания отправят към определена пресопозиция за тоталитарната държава като всеобхватен репресивен апарат, който работи безусловно и контролира едва ли не безизключително съществуването на гражданите си посредством някаква брутална биополитика и безвкусна нормативна естетика. Обществено-политическата система на т. нар. тоталитаризъм се обрисова повече или по-малко като завършена, закономерно организирана, тотално обозрима цялост, чиято структура и чиито функции са предопределени и съответно с това – напълно предсказуеми и самоочевидни. Внимателното изследване на случаи като този за рецепцията на творчеството и биографията на Симеон Радев през социализма несъмнено изисква едно усложнено схващане за тоталитарната държава като комплексно многообразие от възможни социокултурни траектории, като непредзададено множество от възможни

дискурсивни конфигурации на действията на социалните дейци, като постоянно изменяща се среда от институционални условия и разноречиви културни кодове.

На първо време допускането за комплексност и непоследователност на тоталитарната машина би могло да даде условия за уместното интерпретиране на избягването на Народния съд и останалите по-малко бележити форми на политическо насилие. Въпреки че по всяка вероятност дамата на „бивш човек“ с дългогодишна кариера на царски дипломат е витаела около името му, С. Радев успява да премине до голяма степен невредим през метежното време на втората половина на 40-те години. Условията за това са множество. Едно от тях може би се открива в помощта, която оказва на Тодор Павлов, съдействайки за освобождаването му от концлагерите, където бъдещият регент е последователно интерниран между 1941 и 1943 г. (Спомени 1986: 248, 470). По сходен начин се застъпва и за Павел Шатев (пак там: 326). Според текста на спомените още отпреди Девети септември С. Радев е в добри отношения и с Георги Караславов, контактите си с когото съхранява и по-късно.¹ Разполагаме с писма от кореспонденцията на С. Радев и Т. Павлов от лятото на 1945 г., запазени в архива на Георги Димитров, които писма позволяват да се предположи, че още тогава С. Радев демонстрира готовност да сътрудничи на новата властова конфигурация при отстояването на българските териториални искания за Източна Тракия, като предостави дипломатическия си опит (Веков 2003: 26-28).

През 1946 г. продължава да помага в изработването на част от документацията при дипломатическата подготовка на българското представителство на Парижката мирна конференция, за което вероятно е бил препоръчан от водача на делегацията и временен държавен глава Васил Коларов, негов състудент от Женева. Престарелият дипломат подпомага новоустановената власт и посредством няколко лични писма към западни политици (с които през дипломатическата си кариера е завързал лични познанства), където защитава българските искания за Източна Тракия (Вълканов 2007: 158-165). Признателността и може би дори земяческата солидарност на Тодор Павлов, старото познанство с Васил Коларов, контактите му на запад, демонстрираната готовност за съдействие на новия режим: вероятно всички тези фактори вкупом довеждат до това С. Радев не само да избегне политическо преследване, но дори да отвоюва известна сигурност, макар и крехка, за себе си и семейството си при създалите се обществено-политически условия. В този смисъл, доколкото можем да съдим по наличните материали, С. Радев (поне първоначално) е приемал установения режим, не е отричал комунистическото управление, не е стигал до дисидентство и е правил опити да се впише в новата обществена ситуация, без да изневерява обаче на своите политически възгледи и без да става пропагандатор на новата власт.²

¹ По спомените на Йордан Василев Симеон Радев твърди: „зная се с Георги Караславов от доста време, още отпреди Девети септември“ (Спомени 1986: 470). Атанас Свиленов свидетелства, че Г. Караславов е оказвал известна помощ на С. Радев по времето на политическите репресии: „Стана дума за Георги Караславов. Изрази признателността си към него, че и в най-тежките години му е помагал, че е човечен и благороден“ (пак там: 454). Възпомяването на Николай Дончев дори предполага, че на определен етап С. Радев е можел да говори свободно пред високопоставения комунист: „Ходя у Караславов в Драгалевци. Разговаряме по много въпроси – и обществени, и литературни. Разбираме се. Много неща му казвам направо“ (пак там: 303). Последното изречение е крайно нееднозначно, в него може би се имплицира известна предпазливост в разговорите с Г. Караславов, комуто по условие сякаш С. Радев не може говори напълно откровено, откъдето идва може би и противоречивата му оценка за Г. Караславов, засвидетелствана от Борис Делчев (Делчев 1989: 57).

² Според очерка на Борис Делчев С. Радев въпреки всичко е съхранявал известна дистанцираност спрямо властта: „След девети септември отклоних някои открити се възможности да се приобща към

Нещо повече, с много уговорки и единствено отчасти би могло да се приеме разпространеното твърдение, че С. Радев „замлъква“ и напълно прекъсва писмовното си творчество след 1944 г. Както добре е известно на широката публика, през 50-те години той продължава да пише, макар и не под формата на редовни публикации във вестниците, свои мемоари със заглавие „Лица и събития от моето време“ по поръчка на Института по литература на БАН и в частност на Тодор Павлов. Следователно, дори преди настъпването на т. нар. размразяване, С. Радев нито е бил остро осъждан, нито е бил напълно лишен от възможността за известна литературнотворческа изява. Поради постепенно изгражданите си лични връзки ресенецът съумява да изработи определен контекст, в който да продължава да твори и да легитимира присъствието си, ползвайки се от протекцията на партийни авторитети и главно на Тодор Павлов, за което сам свидетелства пред Петко Тихолов:

„Уважавам Павлов, който прояви към мен голямо внимание. Благодарен съм за всичко, което направи за мен“ (Тихолов 1973: 132).

Забележително е също така обаче, че и творческите изяви на С. Радев не се ограничават с предаваните в БАН необнародвани мемоари. Той участва с цели два текста в редактирания от личния му приятел Николай Лилиев „сборник от спомени, материали и документи“, подготвен по случай стогодишнината от рождението на Иван Вазов: това са мемоарния очерк „Бегли срещи с Иван Вазов“ и документалната публикация „Неиздадени писма на Иван Вазов до К. Величков“. Към последната са добавени и приблизително пространни „бележки“, които разясняват и дори разширяват историческия контекст на отпечатаните писма. И двата текста, носещи Симеон-Радевия подпис, заслужават особено внимание, включително и поради своеобразната си нееднозначност. В студията към писмата например тълкувателят би могъл да припознае някакво езоповски изговорено съпротивление против тясното обвързване на България със Съветския съюз, когато С. Радев хвали Вазов, задето през годините си като беглец от Стамболовия режим е считал за „неправилно да се предизвиква намесата на чужденците в нашите вътрешни работи“, при което това становище получава твърде висока оценка:

„С тая си доблест Вазов се възвисяваше в Българската история повече, отколкото с всичките си литературни творби, взети вкупом“ (Радев 1949б: 399).

От друга страна обаче, текстовете на С. Радев от сборника са ценни от гледна точка на изследванията на рецепцията най-вече доколкото разчертават някои от основните техники за оценностяване, които впоследствие ще се употребяват за неговото т. нар. „реабилитиране“ в културната публичност от средата на 60-те нататък. Една от тях несъмнено бива наблюдаването на Симеон-Радевия *патриотизъм*. В „Бегли срещи с Иван Вазов“ се подчертава патриотичният дух, царящ под предполагаемото въздействие на Вазовото творчество както в неговата семейна среда в Ресен, така и през учението му в Цариградския лицей:

„О, Шипка!“, възкликвах аз в себе си и понякога гласно“ (Радев 1949а: 205). Сетне напомня и за известната си литературнокритическа статия против д-р Кръстев, която обяснява с „възмущението“ си пред „злобния му опит да обезцени Вазова“ (пак там: 206). Възхвалата на Вазов следователно може да се чете колкото като тънка критика на режима, толкова и като самооправдателна декларация на патриотизъм и

сегашния режим (...) Но аз го приех като реалност и с нищо не съм му се противопоставил (...) От девети септември насам (...) мълча, защото съм дал дума да бъда лоялен към вашия режим“ (Делчев 1989: 29, 97).

отдаденост на народа, която е трябвало да смекчи заплахата на общественото низвергване от елементите на „народната власт“.

Друга сходна техника е *сдвояването* на собственото му име с името на някой приближен, намиращ се в по-изгодно институционално и идеологическо положение: например в споменения материал за Вазов С. Радев не пропуска да спомене сказката си за Елин Пелин от 1905 г., в която изказва утвърдителна оценка за писателя, превърнат отрано в пропагандна емблема на „българския социалистически реализъм“. На същата стратегия вероятно се подчинява и вметнатият епизод за посещаването на „представленията на Ибиш ага“ заедно със солидно сътрудническия на новия режим Александър Балабанов, при което С. Радев сякаш не пропуска да си припише егалитаризъм и приобщеност към обикновения човек:

„Там отиваше обикновено простолудието и имаше хора от интелигенцията, които се удивляваха, че големият поет [Вазов] отива да търси своите развлечения. Аз не се удивлявах, нито се удивляваше Александър Балабанов, мойт другар от „Художник“, ние двамата бяхме (...) между нередките посетители на това театро“ (пак там: 206).

Отново текстът на С. Радев актуализира биографични моменти, релевантни при налагащата се към края на 40-те идеологическа доктрина – другаруване с Ал. Балабанов и Елин Пелин; „правилно“ оценяване на Вазов; защитаване на реалистичното изкуство на Е. Пелин от атаките на д-р Кръстев, защитаващ „упадъчните“ идеи на идеализма и/или индивидуализма; възхвала на Вазовия патриотизъм при твърде тънко дистанциране от съдържанието на Вазовото творчество, което според изказаната оценка „вкупом“ не струва колкото едничкия родолюбив жест от пребиваването му в Одеса. Двата текста от сборника сякаш се опитват да изградят положителен образ на името *Симеон Радев*, като едновременно с това се вмести в една рамка (патриотичната идея), уместна за некомунистически общественик наред с управлявания от комунисти режим.

В светлината на тези наблюдения би могло да се твърди, че още преди постепенната си реабилитация през 60-те години Симеон Радев е полагал грижи за самооправдаването и самореабилитирането си чрез собственото си писане, което го моделира като носител на българската народно-патриотична традиция, тоест като носител на някаква предполагаемо всеобща и безусловна добродетел, която би могла да неутрализира конотатите на буржоазно-националистическите му ориентации в миналото.

При все това Симеон Радев действително търпи ефектите на определено политическо насилие, което трябва изрично да се подчертае и ни най-малко не трябва да се омаловажава: целта на настоящия текст в никакъв случай не е да изпише някаква апология на тогавашната политическа система. Сборникът за Иван Вазов вероятно е подготвян през 1948 г., в преломното време, когато започва и все още е в начална фаза осезателното усилване на политическия натиск над обществото и в частност над интелигенцията. В архива на С. Радев се палят писма, които позволяват да се предполага, че към 1948/1949 г. той дори е правел постъпки с цел издаването на своята книга „Освобождението на България от турско иго“³, като междувременно е подготвял и друга със заглавие „Иван Вазов в Източна Румелия“⁴, и двете издадени за първи път наскоро в поредицата „Лица и събития от моето време“. Документите сякаш потвърждават изводите от четенето на статиите в сборника – по онова време основната

³ ЦДА, ф. 77К, оп. 4, а. е. 1113, а. е. 1139. Писмата са до Рубен Леви и Владимир Топенчаров.

⁴ ЦДА, ф. 77К, оп. 4, а. е. 1155. Писмото е до Тодор Павлов.

стратегия на С. Радев за интегрирането му в българското общество при новоустановената комунистическа власт е през патриотично натоварени историографски теми (Освобождението) или личности (Иван Вазов). Чрез тях може би С. Радев е трябвало да надгради оказаната дипломатическа помощ на властта между 1945 и 1947 г., отвоювайки си място за изява в полето на литературата. На този етап нито се наемам да дам конкретни хипотези какво е осуетило тези стремежи, нито какви са конкретните механизми за дискредитирането на С. Радев. Според датировката на архивните документи, поне от 1950 г. той започва да предава свои мемоарни творби за изкупуване от БАН⁵, което би могло да сочи както задълбочаването на финансовите му проблеми, за които мемоарните текстове нееднократно говорят⁶, така и неизгодната му обществена позиция: престижът и доходите от публикуването са трудно сравними със снизходителността на откупуването. Може би стъпките за начеване на откупуването могат да се приемат за един от най-„ясните“ знаци за поне временното изоставяне на надеждите за писателска кариера и финансово укрепване чрез литературна работа. Те са може би също така и знак за продължаващата дискредитация на С. Радев, чиято следваща бележита точка несъмнено представлява небезизвестната статия на Евлоги Бужашки, предназначена да разгроми множество „буржоазно-фашистки“ историци и в частност да заклейми предполагаемо застъпваната от тях представа за „българското национално-революционно движение“ (Бужашки 1952: 289-320).

Един от тези историци е С. Радев, когото войнстващата статия засяга едва мимоходом, позовавайки се обаче на един наистина крайно неудобен (с оглед на политическото положение от 50-те) пасаж от „Строителите“, който дефинира известно разбиране за понятието „национализъм“ като стремеж към българско господство над Балканския полуостров.⁷ Оттук Е. Бужашки обвинява С. Радев, че „се опита да оправдае и насърчи с идеите на Възраждането и революционното движение буржоазния милитаризъм“ (пак там: 318). Класически документ на сталинисткия тоталитаризъм, статията има общата цел да препотвърди правоверномарксисткия познавателен монопол над ключовите моменти от националната история, съответно и от националната митология – моментите на т. нар. „най-българско време“, което дава идентификационни фундаменти на държавната идеология още от зараждането на новобългарската държавност. Попадането на С. Радев в списъка с дамгосаните историци би могло да се дължи на множество фактори, които, отново, не се чувствам

⁵ ЦДА, ф. 77К, оп. 4, а. е. 360.

⁶ Срв. напр.: „след уволнението му от външно министерство в края на 1944 година той беше живял известно време в големи лишения. Било е въпрос понякога и как да издължи наема си (...) По едно време работата е стигнала дотам, че е бил принуден чрез Лилив да предложи на Народния театър срещу заплащане някои вещи от дипломатическия си гардероб“ (Делчев 1989: 27). Иван Богданов рисува сходна картина: „Беше в тежко материално положение след промяната през 1944 година. Бе останал само с малка пенсия, но нито веднъж не го чух да се оплаква“ (Богданов 1981: 150); вж. също (Спомени 1986: 321).

⁷ Пасажът гласи: „Под името национализъм ний не разбираме народното съзнание и любовта към отечеството: тия качества са твърде общи, за да могат да послужат като характеристика на едно поколение и като релеф на една епоха. Това, което ний наричаме национализъм на нашето Възраждане, това е самонадеяността на националния дух, това е устремът към големи исторически съдбини, това е вярата, че българският народ е призван да владее над Балканския полуостров. Всички силни политически улове на Възраждането: Раковски, д-р Чомаков, Любен Каравелов, бяха националисти в тая смисъл“ (Радев 1910: VIII). Пасажът е напълно обясним с оглед на политическите условия и обществения контекст на обнародването на книгата, но при все това възможността за четенето му като агресивна националистическа декларация не може да се отрече: дори за времето си подобно изказване може и да не се счете за напълно приемливо.

подготвен да изброявам. При всички положения тази статия ще да е била нелек удар по репутацията на Ст. Радев, който, ако вярваме на Б. Делчев, прави известен опит да отреагира на унизителната атака:

„Не можеше да приеме с хладнокръвие пряко или косвено да бъде причисляван към буржоазно-фашистките фалшификатори на историята (...) Затова беше направил постъпки да бъде изслушан от тогавашния овластен човек по идеологията за обяснение (...) с надежда да се създаде друг климат около него. Но получи отказ и това го беше наранило“ (Делчев 1989: 30).

Стига да се приеме за вярно, това свидетелство илюстрира сложното положение на С. Радев в сталинския период. От една страна, той (или поне героят на Борис-Делчевия разказ, персонажът-Радев) демонстрира достатъчно самочувствие и простор, за да се осмели да защити името си, търсейки институционална санкция, но, от друга, безплодността на усилията му препотвърждава наложената му стигма. Макар и дискриминиран като „бивш човек“, дори през 1951/1952 г., в разгара на политико-идеологическите репресии, ресенецът може би поне отчасти е разчитал, че все пак разполага с онзи минимум подсигуреност и социален престиж, позволяващи му да се обърне към „овластения по идеологията“, да проговори в своя защита, вместо да мълчи в знак на безрезервна покорност. Подобно обръщане обаче може да се тълкува със същия успех и като отчаян опит за себеоневиняване, последица от ужаса пред предполагаемата възможност за затвор, заточение и пр. Документът отново се оказва двусмислен, поради което следва да се въздържа от по-пространни заключения. Несъмнена обаче сякаш остава тенденцията С. Радев да бъде дискредитиран като „фашист“ или като „бивш човек“, каквито обвинения той е търпял както през сталинския период, така и след т. нар. размразяване и които го съпътстват едва ли не до края на дните му⁸. Следователно политическото насилие, упражнявано върху С. Радев, не би трябвало да се приема нито за всеобхватно, нито за безусловно, доколкото благодарение на мрежата си от лични познанства съумява да запази определено, макар и прикрито и едва ли не безвестно, присъствие в обществото, както и да продължи да пише, въпреки недостъпността на публичната платформа на вестника.

Поради горните причини надали вече изглежда случайно, че при първа възможност все още активният, въпреки преклонната си възраст С. Радев, започва да търси поле за творческа изява пред широката общественост. Първите две книги на Симеон Радев през социализма, отпечатани от „Български писател“, до немалка степен повтарят идентификационните ходове на статиите от юбилейния сборник. Книгата „Погледи върху литературата и изкуството и лични спомени“ от 1965 г., съдържаща стари критически статии и нови споменни текстове, е показателна още със самото си озаглавяване: релевантните реабилитационни белези на стария интелегент го формират в силно деполитизирана светлина. С. Радев се очертава като ценител на литературата и изящното изкуство, като носител на изтънчен естетически вкус, а следователно и като своеобразен пример за възпитаник на европейската висока култура. От друга страна, образът-Симеон-Радев се оценностява и доколкото се явява съвременник на класиците, жив реликт, чиито спомени представляват един от ценните извори за културно-историческото развитие на България. „Ранни спомени“ от 1969 г. работи изцяло в жанра на възпоменанията, чийто хронологичен обсег съгласно

⁸ „Чувах да казват след мене: „Този фашист още ли е жив?“ (Делчев 1989: 29; 39), вж. също (Спомени 1986: 400). Друго проявление на тази устойчива тенденция са и идеологическите пречки при издаването на „Строителите“ в началото на 70-те (Стателова 1999: 8).

заглавието спира доста *рано*: при завършването на Галата-Сарайския лицей и завръщането на персонажа-Радев в родината:

„Цялото ми същество беше опиянено от радостта, че ще видя България, и в сърцето ми за никакво друго чувство нямаше място“ (Радев 1969: 285).

Патриотичната екзалтация на завършилия одисеята си българин слага край на един Bildungsroman-ов сюжет, който изобразява С. Радев или през топосите на традиционнобългарското (роден дом, роден град, родители и прародители), или през сакрализираното възрожденско пространство на училището, или през сглобяването му с известен исторически разказ (каквото е „борбата против гъркоманите“). Поставянето на подобни акценти изглежда повече от релевантно в рамките на усиляването на национализма в официозните дискурси през 60-те години: С. Радев представя себе си като своеобразен *възрожденец*, доколкото книгата експлоатира мотива за Македония и македонските българи като съхранено огнище на възрожденския дух, а както всеки друг възрожденец, Симеон Радев сякаш по условие се схваща като принадлежащ на изконния български народен дух. Било като патриот, било като естет, и в двете книги Симеон Радев се изобразява като носител на надвременно-универсални, аполитични ценностни качества.

Критическите текстове за Симеон Радев значително се увеличават през 60-те и 70-те и образуват сравнително интензивна рецептивна среда, в която обаче продължават да се повтарят познатите мотиви за патриотично-възрожденската му природа и естетския вкус. Въпреки повторителността на рецептивния език, степента на одобрителност при реитерацията на мотивите би могла да варира. Така например в „Най-българското време“ Ефрем Карамфилов, конструирайки и съпоставяйки творческо-житейските съдби на С. Радев и Захарий Стоянов и разигравайки отново похвата на вдвояването, сякаш отдава предпочитанията си по-скоро на последния. В аксиологията на съпоставката С. Радев се маркира като някак си прекалено откъснат от народа, прекалено елитарен, европеизиран и интелектуализиран писател. Въпреки това накрая и двамата биват равностойно възхвалени, доколкото книгите им все пак си приличат по това, че дават „познания за характера на българина в конкретния и така важен исторически момент“ (Карамфилов 1979: 341). С. Радев се кодифицира като значим писател, поради „народопсихологическите“ качества на основния си труд „Строителите на съвременна България“, и въпреки класовите белези на „буржоазността“ си. При това признанието, което се отдава на С. Радев, изрично минава през аналогията със Захари Стоянов, мислен в популистко-консервативен код като носител на автохтонния народен гений.

Някои съвременни на Ефрем-Карамфиловия прочити обаче биха могли да интерпретират по различен начин установената конфигурация на рецептивните кодове. Добър пример в тази насока представлява известният критик от 60-те и 70-те Здравко Петров, който има може би най-голям принос за реактуализацията на личността и творчеството на С. Радев в българската култура през 60-те. В един многократно препечатван критико-мемоарен текст З. Петров обрисова личния си приятел С. Радев в доволно суперлативен тон, хваляйки неговата „националната неизменност“ по „чувство, въображение и темперамент“, която превръща „книгите на Симеон Радев [в] извор на национално самочувствие и величие“ (Петров 1970: 173). Този път обаче националистическият сантимент не е единственият аксиологически довод, доколкото С. Радев бива открито оценностяван поради предполагаемата си принадлежност към „френската“ култура:

„Когато попаднах тук, имах чувството, че по-скоро съм попаднал в кабинета на френски интелектуалец, не в дома на известния наш публицист, историк и дипломат (...) И за това е виновен самият Симеон Радев, който е просмукан от френска култура” (пак там: 170).

Някак си наивният, изпълнен със стереотипи език на статията преосмисля в положителна конотация бележите на космополитизъм, които Е. Каранфилов беше склонен да приема по-скоро като културно-психологически слабости. В прочита на З. Петров Симеон Радев се оказва хармонично раздвоен в уравновесеността си между чуждото и своето, „европеизма” и „горещото родолюбие”, „латинския гений” и оставането „предимно българин по чувство”, „френския финес” и „родната почва” (пак там: 174, 181). В контекста на добре документираните дебати около специфичността на националната култура от 60-те и 70-те години С. Радев се моделира като идеално-образцово съотношение между българско и европейско:

„От него направо вее възрожденско здраве. Същевременно неговата душевност се радва на галска яснота на духа” (пак там: 184).

Статията свежда марксистко-ленинското дискриминиране на С. Радев до пълен минимум, при което изтъкването на буржоазността му се обезврежда от ответното изтъкване на националната му вкорененост:

„Той принадлежи на буржоазната дипломация и същевременно на българската литература, на буржоазната историография и на раждането на една нация” (пак там: 182).

В еднаква степен възрожденец и европейец, образът на Симеон Радев във версията на Здравко Петров е сякаш напълно издържан в хвалебствения тон на писането за ресенеца през XXI век. Въпреки това не всички литератори от епохата са еднакво възхитени от С. Радев и респективно реабилитирането му не може да се счита за напълно еднозначно. Спомняйки си за срещите си със С. Радев през 60-те, Петър Пондев се изказва доста по-резервирано от З. Петров:

„Чувствувах как в тези първоначални разговори той много внимателно и отдалеч опипваше сигурността на почвата, в която го въвличах, без да може все пак напълно да прикрие изгарящото желание да се залови за перото и да напомни за своята някогашна авторска популярност“ (Пондев 1982: 15).

В текста на П. Пондев С. Радев се явява по-скоро като някак користен характер, движен от самолюбивото желание да възстанови репутацията си на известен писател. Съответно и някои от заключенията на Пондев изглеждат твърде нееднозначно:

„природата го бе облякла с еластична и мъчно уязвима кожа (...) Дори да е имал потайни страсти, македонската му хитрост е успявала да държи юздите им и да ги обуздава“ (пак там: 21-22).

Далеч от *изтънчения французин* на З. Петров, далеч от *проникновения народопсихолог* на Е. Каранфилов, далеч дори и от отрицателната дамба на *буржоазно-фашисткия фалишификатор* от громителната статия на Е. Бужашки, конструираният от П. Пондев образ по-скоро очертава един ловък и хитроумен играч, определян не толкова от висококултурни норми, класова принадлежност или възрожденска омъдреност, колкото от своето славолубие и хладнокръвната си пресметливост. Есенциалистският стереотипологичен език („природата го бе облякла...“, „македонска хитрост“) трудно би издържал дори елементарна проверка през филтъра на известен исторически материализъм, следователно и оттенъкът на отрицателна оценка, личащ в изказванията на П. Пондев, трудно би могъл безпроблемно да бъде свързан с някаква марксистка идеологическа догматизация или политическа репресия в реда на т. нар. *тоталитарна*

парадигма. Комунистът (каквото несъмнено е Пондев) би могъл да разкритикува С. Радев не толкова поради биографията му или класовото му минало, а по-скоро въз основа на играта на властовите отношения между писателя и редактора.

Всички разгледани разнопосочни артикулации на Симеон-Радевия образ, струва ми се, предпоставят поне две заключения. Първо, че всеки един от тези образи е премного условен и произволно-относителен, нито един от тях не трябва да се счита за окончателен или истинен портрет на *самия Симеон Радев*. Последният никога не би могъл да изплува някъде иззад плетеницата от културни дискурси, които го конструират. И второ, тази неразкриваемост на „истинския“ Симеон Радев, нещо повече – липсата на истински Симеон Радев, всъщност на свой ред сочи към разноезичната хетерогенна многообразност на т. нар. български тоталитаризъм. Последният с нищо не надхвърля множествеността на единичните социални дейци. Дори когато последните споделят някаква обща фразеология при моделирането на образите на Симеон Радев, техните почерци не могат да бъдат снети в еднозначна цялост, не могат да бъдат сведени до единен инвариантен тоталитарен език. В този смисъл случаят на Симеон Радев е поредното доказателство, че тоталитаризмът като монолитно единство не съществува и никога не е съществувал. Т. нар. тоталитаризъм представлява сложно множество от разнопосочни и нееднозначни – а твърде често насилствени и откровено безмилостни – взаимовръзки, които никога не застиват в окончателна цялост и чиято динамичност подрива етикооосъдителните настоявания на различни историци и теоретици на тоталитаризма. Образът на Симеон Радев остава незавършим, доколкото незавършим бива и неговият тоталитарен „контекст“.

ЛИТЕРАТУРА

- Богданов 1981: *Богданов, Ив.* Неизбледняващи спомени. С.: Български писател.
- Бужашки 1952: *Бужашки, Евл.* Буржоазно-фашистки фалшификации на Българското национално-революционно движение – В: Исторически преглед, 1951-1952 г., год. 8.
- Веков 2003: *Веков, Анг.* Новооткрити писма на Симеон Радев в архива на Георги Димитров. – В: България – Македония, бр. 4, год. II.
- Вълканов 2007: *Вълканов, В.* Симеон Радев като защитник на българската национална кауза през 1946 г. – В: Архивен преглед, бр. 1-2.
- Делчев 1994: *Делчев, Б.* Познавах тези хора. Книга трета. С.: ИК Иван Вазов.
- Каранфилов 1979: *Каранфилов, Еф.* Най-българското време, С.: Български писател.
- Петров 1970: *Петров, Здр.* Личности и съдби. С.: Български писател.
- Пондев 1982: *Пондев, П.* Така ги видях. С.: Български писател.
- Радев 1910: *Радев, С.* Строителите на съвременна България. С.
- Радев 1949а: *Радев, С.* Бегли срещи с Иван Вазов. – В: Иван Вазов. Сборник от спомени, материали и документи. С.: БАН.
- Радев 1949б: *Радев, С.* Неиздадени писма на Иван Вазов до К. Величков. – В: Иван Вазов. Сборник от спомени, материали и документи. С.: БАН.
- Радев 1969: *Радев, С.* Ранни спомени. С.: Българския писател.
- Спомени 1986: Александър Балабанов, Симеон Радев в спомените на съвременниците си. С.: Български писател.
- Стателова 1999: *Стателова, Ел.* Пленум на ЦК на БКП критикувал Симеон Радев – В: Новинар, 18. 01. 1999 г.

Тихолов 1973: *Тихолов, П.* Среци с три поколения. С.: Български писател.

ЦДА, ф. 77К, оп. 4, а. е. 360.

ЦДА, ф. 77К, оп. 4, а. е. 1113.

ЦДА, ф. 77К, оп. 4, а. е. 1139.

ЦДА, ф. 77К, оп. 4, а. е. 1155.